

A. Dogalov, N. Dosmaganbetov, B. Kairanbekov

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan,
dogalov_an@enu.kz, Dosmnurlan@vandex.ru, Kairanbekov_bo@enu.kz

ECONOMIC VIEWS OF SMAGUL SADVAKASOV ON THE DEVELOPMENT OF EDUCATION

Abstract. The paper shows the main economic ideas of distinguished national politician and true patriot of Kazakh nation in 20-30-s of the XX century, Smagyul Sadyuakasov. The results of analysis of scientific and social-political proceedings, practical organizational activity in the field of enlightenment and education of a young Soviet Republic testify his enormous contribution into the development of economic conception in Kazakhstan.

Keywords: education, science, technical development, material interests.

ӘОЖ: 330.6501

А.Н. Доғалов, Н.С. Досмағанбетов, Б.О. Қайранбеков

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университет, Астана қ., Қазақстан

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚТЫ ДАМУЫ БОЙЫНША ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Аннотация. Мақалада ХХ-ғасырдың 20-30-жылдарындағы қазақ халқының мемлекеттік, саяси қайраткері және шынайы патриоты Смағұл Сәдуақасовтың негізгі экономикалық идеялары қарастырылған. Жас кеңестік республиканың ағартушылық және білім берушілік саласындағы ғылыми және публистикалық еңбектерін, тәжірибелік қызметін талдаудың нәтижелері оның Қазақстанның экономикалық ой-пікірлерінің дамуына қосқан үлесінің зор екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: білім, ғылым, техникалық даму, интенсификация, материалдық қызығушылық.

Қарастырылып отырған ғасырдың аяғында ХІХ-ғасырдың екінші жартысынан және ХХ-ғасырдың басында буржуазиялық қатынастар самодержавиелік империяның ұлттық шеткері аймақтарына, соның ішінде, қазақ өлкесінің территорияларына да еніп, нық орныға бастады.

Сол кезеңдегі қазақ қоғамының жекелеген ел билеушілерінің жоғарыда көрсетілген әлеуметтік-экономикалық алғышарттары мен ақылға қонымды шешімдері қазақтың көрнекті зиялы қауым өкілдерінің тұтас бір сандақтарын тәрбиелеуге мүмкіндік берді.

Нақ сол қазақтың либералды-демократиялық көрнекті зиялы қауым өкілдерінің ықпалымен және Ресейде басталған төңкерістік-демократиялық өзгерістердің әсерінен аса жарқын мемлекет және қоғам қайраткері, өткен ғасырдың қайғылы 20-шы жылдарында қазақ халқының мүддесін жанкештілікпен қорғаған, жас Смағұл Сәдуақасовтың (1900-1933 жж.) дүниетанымдық көзқарасы қалыптасты. Дала өлкесінің, туған халқының әлеуметтік-экономикалық жаңаруының мәселелері оның жігерлі, әрі төңкерістік бағытталған қызметінде орталық орынды алды.

С.Сәдуақасовтың экономикалық көзқарастарын қарастыра отырып, оның бала тәрбиелеу, жалпыға ортақ білім беруді енгізу, ересек халықтың арасында сауатсыздықты жою, білім жоғары кәсіби мамандарды даярлау, сонымен қатар, оларға қамқор болу мәселелерін зерттеудегі идеялары мен тәжірибелік қызметін ерекше атап өтуге болады. Мұнда, біріншіден, ол өзінің кәсіби-білім алушылық әлеуетін әрқашанда көтеруге ұмтылғандығын ерекше атап өткіміз келеді. Мәселен, 1923 жылы республиканың Бас жоспарында жоғары

лауазымдық қызметті атқара отырып, өзінің И.Сталинге жазған хатында Мәскеуде жоғары білім алғысы келетіндігі жөнінде баяндайды. Бірақ, ол орталық билік тарапынан қолдау тапса да, Ф.Голощекин басқарған республика басшылығы оны Кеңес мемлекетінің астанасына оқуға жібермеу үшін барлық жағдайды жасады.

Екіншіден, оның экономикалық көзқарасында және тәжірибелік қызметінде қазақтарды ағарту мәселелері болды. Халықтың ағартушылық ісін ол өз халқының әлеуметтік-экономикалық өсуіне және дамуына қол жеткізу үшін жасалатын ең негізгі жағдайлардың бірі деп санады. 1919 жылдың өзінде-ақ, жас тұлға Смағұл «Ауыл қажеттіліктері» деген мақаласында былай деп жазды: «Ауылдың ең қанағаттандырылмаған қажеттілігі – ол ағартушылық. Олсыз далада ешқандай жаңалық енгізу мүмкін емес. Сондай-ақ, білім алуыс қырғыз (қазақ - авторлар) халқының әл-ауқаттылығын жақсартуға бағытталған неше түрлі іс-шаралар да ақылға қонымсыз болып табылады» [1, 6 б.].

Өзінің ғылыми еңбектерінде, баяндамаларында және әдеби шығармаларында ол Қазақстандағы білім беру жүйесінің дамуына үнемі назар аударып отырады. Мәселен, халықтық ағарту комиссариатының комиссары С.Сәдуақасов халықтық білім беру қызметкерлерінің съезінде өзінің «Қазақстандағы халықтық ағарту мәселелері» атты баяндамасында ағартушылық жұмыстардың негізгі үш міндетін айқындап берді:

- бірінші – еңбеккерлерді сауат ашуга үйрету, сол арқылы олардың мәдени деңгейін көтеру;

- екінші – өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы және мемлекеттік мекемелер үшін білікті кадрларды, мамандарды даярлау;

- үшінші – ұлттық нысаны бар және социалистік мазмұны бар еңбеккерлердің мәдениетін көтеру үшін қажетті белгілі бір мәдени деңгейі мен білімі бар ұлттық кадрларды даярлау.

Қазақстандағы ағартушылықты дамыту мәселелерін шешуді ол бүкіл халықтық және жалпы мемлекеттік іс деп есептеді. «... оқу жұмысы, оның ойы бойынша – бұл халықтық ағарту комиссариатының ғана ісі емес. Ол барлық кеңестік ұйымдардың қызметімен байланысты, оның жемісі барлық халық шаруашылығының дамуына, өндіріс құралдарын, өндіргіш күштер мен мүмкіндіктерді көбейтуден тәуелді болып табылады» [2, 196 б.].

Мемлекеттік қызметте әртүрлі лауазымды атқара отырып, соның ішінде, халықтық ағарту комиссариатын басқара отырып, С.Сәдуақасов халықтық білім беру ұйымдарын (мектептерді, техникумдарды, Қазақ педагогикалық институты) гимназиялармен және құрылыстармен, оқу құралдарымен және көрнекі құралдармен, оқулықтармен және ғылыми әдебиеттермен, оқу құралдарымен және басқа да барлық қажеттілермен қамтамасыз ету бойынша нақты іс-шараларды қабылдады. Халықтық ағартудың болашақ комиссары жергілікті бюджеттен ағартушылық ісіне 35% көлемінде ақша қаражатының бөлініп отыруына қол жеткізді. Олардың орындалуы мен игерілуі жөнінде тұрақты түрде мониторинг жүргізіп отырды [2, 156 б.].

С.Сәдуақасовтың жылдар бойғы экономикалық көзқарастарындағы келесі бір аса маңызды жағдайды да атап өткен жөн. Ол білім беру саласының жұмыскерлері туралы әрдайым ойлап отырды, өйткені, олардың халқының болашақ дамуына қосатын үлесін түсінді және жоғары бағалап отырды, олардың еңбек қызметінің үлесіне әл-ауқаттылық деңгейінің сәйкес келін отыруы үшін тырысып бақты. «Алайда мұғалімдердің еңбекақысы төмен болып отыр, Қалаларда аула сыпырушылардың өздері мұғалімдерге қарағанда көп ақша алады. Олардың айлық табыстары милиция қызметкерлерінің, ауыл кеңестерінің, басқа да барлық қызметкерлердің алатындарынан төмен болып табылады» - деп, ол үлкен тебіреніспен толғанады. Әріқарай ол мынаны айтады: «Менің сөйлеген сөздерімді мұғалімдерге ақша саудалау үшін деп түсінуге болмайды. Мен тек қана әділеттілікті талап етемін. Ақыл-ой мен еңбек күшін көп қажет ететін және үлкен жүйке шығындарымен жалғасатын мұндай жұмыс сәйкес өз деңгейіндегі ақы төлеуді талап етеді. Осыған байланысты, біз мұғалімдерде өз уақытында еңбек ақы беру, оларды баспанамен, отынмен және басқа да қажетті керек-жарақтармен қамтамасыз ету мәселелеріне бірінші кезекте көңіл бөлуіміз керек» [2, 169 б.].

Үшіншіден, қазақтардың білімділігін дамытуда жетістіктерге жетудің басты шарты деп ол шаруашылық-мәдени өмірдің барлық салаларында және іс қағаздарын жүргізуді енгізуде және сонымен қоса, партиялық органдардың қызметінде қазақ тілінің кеңінен қолданылуын санады. Оның белсенді қатысуымен ҚР Орталық Атқару Комитеті 1923 жылы «Қырғыз (қазақ – авторлар) тілінде іс қағаздарын жүргізуді енгізу туралы» декрет шығарды. «Осыған сәйкес, 1924 жылдың 1-қаңтарынан бастап, барлық қазақ болыстарының қызметіне қазақ тілі енгізіледі, ал аралас (орыс-қазақ) болыстарда іс қағаздарын жүргізу бір уақытта екі (қазақ және орыс) тілде жүргізілетін болады. Алғаш рет қазақ халқы мемлекеттік билікке қазақ тілінде өтініш білдіруге мүмкіндік алды. Бұл Қазақ Кеңес Социалистік Республикасының кеңес билігі салалық органдарын жергілікті халық бұқарасына өте жақындата түсті» - деп атап өтті С. Сәдуақасов [3, 18 б.].

Төртіншіден, оның пікірінше, Қазақстан үшін жалпы алғанда халық шаруашылығы салаларына, және жекелей алғанда, өнеркәсіп пен темір жол көлігі саласына жұмыскер мамандықтар бойынша біліктілігі жоғары кадрларды оқытудың және даярлаудың маңызды мәні аса жоғары болып табылады. «Біздерге өз ісін білетін, еңбекқор, пайдалы қазбаларды игеру мен өңдеуге қажетті жігерлі адамдар, шахта, фабрика мен зауыт, темір жол көлігі мамандары қажет. Оларды фабрика-зауыт мектептері дайындап шығаруы керек. Қазір Жетісуда жол салынып жатыр. Оған қажетті кадрларды қазақтың кедейлерінен дайындау қажет. ...

Ауыл кедейшілігіне жергілікті жерлерде және олардан өнеркәсіптік өндіріске қажетті біліктілігі бар жұмыс-керлерді дайындап шығару арқылықөмектесу қажет» [2, 170-171 б.].

Бесіншіден, С.Сәдуақасов туған өлкеде жоғары білім берудің жүйесін ұйымдастыруға және дамытуға ерекше мән берді. Қазақстан халықтық ағару комиссариаты комиссарының тікелей және белсенді қатысуымен 1926 жылы Ташкент қаласында алғашқы қазақ жоғары оқу орны – ҚазПИ ашылып, кейіннен, аталмыш оқу мекемесін 1927 жылы басқарды. Оның ашылуында сөйлеген сөзінде ол мынаны атап өтті: «Бұл нақты жайт мен үшін аса маңызды іс болып көрінеді, тіпті оны оқиға ретінде өзіміздің автономияны ұйымдастыру құбылысымен салыстыра аламын. ... Немесе бұл шаруа – жоғары оқу орнының ашылуы – мемлекеттің мәдени іс-шараларының бірінің аса маңызды құрылысының аяқталуы болып табылады» [2, 271-272 б.]. Бірақ та, мұнда, Қазақстанда жоғары білім беруді дамытудың алдында күрделі әлеуметтік-экономикалық мәселелердің тұрғандығын да атап өтеді: «Шындығы сол, жоғары оқу орнын ашу – бұл оның толық ұйымдастырылуын білдірмейді. ... Сіздер білесіздерме, барлық жерлерде ақша-қаражаты жеткіліксіз және бізге өте қатаң үнемдеуге тура келеді. Бірінші кезекте, сіздерге де энергиялық үнемдеуді жүргізуге тура келеді: ... Мен ... халықтық білім беру ісінде байқалып отырған, атап айтқанда, материалдық ресурстар мен сұраныстар арасындағы сәйкессіздік туралы айтып өттім» [2, 271-275 б.].

Оның келесі ойы қызықты болып табылады, себебі, шынайы өмірлік жүзеге асырылуы Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары орын алды. Ойының мәні қазақ жастары үшін Батыс Еуропа елдерінде жоғары техникалық білім алуға мүмкіндік берудің бірінші кезектегі қажеттілігі табылды. «Орыстың ғылыми-техникалық әдебиеті неміс түпнұсқаларының аудармаларынан тұрды. Техника саласындағы ұлы өнертапқыштар негізінен Батыс Еуропадан шыққан. ... Шығысқа Еуропалық өркениеттің техникасы қажет, тек қана техника» - деп С.Сәдуақасов пікірлестерімен бірге Орталық Атқару Комитетінің төрағасына және ҚАР халықтық ағарту комиссариатына жазған хатында осыны қадап айтты [1, 348-349 б.].

Алтыншыдан, біз білетініміздей, ғылымның дамуы ағартушылықпен тікелей байланысты. С.Сәдуақасов, үнемі өз бетінше білім алумен айналысушы және ғылыми зерттеулерді дамыту мәселелеріне қызығушылық танытушы тұлға, ғылымды белгілі бір қызмет саласы ретінде қоғамның өндіргіш күшінің ажырамас құрамдас бөлігі екендігін өте жақсы түсінді. Осы жөнінде ол былай деп жазды: «Өзінің шешілуін күтіп отырған тағы бір мәселе бар – ол ғылыми кадрларды даярлау, өзіміздің ғылыми-шығармашылық әлеуетімізді жасау.

Әрине, Қазақстанға өмірлік маңызы бар мәселелерін зерттеумен айналысатын және өлкетануды басқаратын жоғары білімді адамдардың басын қосатын және біріктіретін ғылыми қауымдастық бұрыннан қажет-ақ» [2, 177 б.]. Бұл С.Сәдуақасовты ҚҒА іргетасын жасаудың қажеттілігін дәлелдеген алғашқы бастамашылардың бірі деп айтуға мүмкіндік береді.

Жетіншіден, экономиканы дамытуда және қазақ халқының ағартушылығында сол кезеңдегі қазақтың «алдыңғы» (ескі) либералды-демократиялық зиялы қауым өкілдерінің ғылыми-педагогикалық әлеуетін пайдалануға шақырғандығын ерекше атап өткен жөн. Оның көзқарасы бойынша, «білімі бар адамдарды пайдаланған жөн. Мейлі олар мұғалімдер, жазушылар, инженерлер, агрономдар болсын ... Халыққа пайдасын тигізсін ... Алдыңғы зиялы қауым өкілдерінің арам ниеттілігі жөніндегі дәлелсіз айыптаулары мен айқай-шуларынан нақты іске көшу қажет – халықтың мүддесі мен игілігі үшін білімі бар азаматтарды пайдалану керек» [2, 235 б.]. С.Сәдуақасов осыны сөзбен емес, өзінің өмірге келтірген нақты тәжірибелік іс-әрекеттерімен де жүзеге асыра білді. Мәселен, ол ғылыми-педагогикалық жұмыстары үшін Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов және басқа да сияқты ғалымдарды арнайы тартып отырды.

Оның көзқарасы бойынша, қазақ халқының ағартушылығын дамыту мәселелері әсіресе, жастардың арасында тәжірибелік бағыттағы тәрбилеумен және оны жүзеге асырумен тығыз байланысты болып табылады. «Төңкеріс қырғыз жастарын бүлік шығаруға емес, күресуге үйретті. Сондықтанда, жастарға енді ... жасап үйренуге және жасай білуге үйренулері қажет. Бірақ, оларға шебер, ысылған жігіттер болу үшін білім, үстіртін білім емес, терең және мықты білім қажет» - деп атап өтті С. Сәдуақасов [1, 348 б.]. XX-ғасырдың қызу және қайғыға толы 20-шы жылдарындағы қазақ жастарының өз халқына мүмкіндігінше көп пайда әкелуін ойлаған ол, өз құрдастарын мынаған шақырды: «... оқу және де оқу қажет, біліктілігі бар маман болу керек. Бұл жетістіктерге жетудің бірінші шарты болып табылады.

Екінші шарты – қажымас қайрат пен бастамашылыққа ие болу қажет» [1, 124 б.].

Әріқарай былай жазды, «қазіргі қазақтардың шаруашылығы түбегейлі өзгерістердің алдында тұр. Іске деген қызығушылық кооперативтерді ашуды, агрономдарды, дәрігерлерді, инженерлерді, мұғалімдерді даярлауды талап етеді», «басты міндеті – шаруашылықты көтеруге қол жеткізу», «ал бұл көтерілу қажырлы, жігерлі еңбектің, білімді мамандардың күш салуының, ұйымдастырушылықтың және жана-жақты тәртіптің арқасында ғана мүмкін болады» [2, 128 б.].

С.Сәдуақасовтың ағартушылық мәселесін дамытудың маңыздылығы туралы айтып кеткен көптеген ой-пікірлерінің танымдық маңыздылығымен қатар, қазіргі жағдайларда тәжірибелік мәні өте зор болып табылады.

С.Сәдуақасовтың әлеуметтік-экономикалық даму саласындағы ғылыми зерттеулерінен және шаруашылық іс-әрекеттерінен алынған аспектілер кездейсоқ емес. Ол, ойшыл зерттеуші және ұйымдас-тырушы, қазақ қоғамын дамытудың нақты бір кезеңінің қажеттілігінен үнемі шығып отырды.

С.Сәдуақасовтың экономикалық көзқарастары және тәжірибелік қызметі туралы жоғарыда аталып өткендердің барлығы ол туралы белгілі жазушы Сәбит Мұқановтың сөзімен айтқандай, XX-ғасырдың қазақ қоғамында «аққан жұлдыздай» жарқырап өткен, қазақ өлкесінің жергілікті халқын жаңарту және шұғыл әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамыту сияқты басты ісіне өз халқы үшін шексіз беріліп, асқан ерлікпен қызмет етуінің көрнекі үлгісін қалдырған үлкен адам деп айтуға толық негіз бар.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Смағұл Садуақасұлы. Шығармалар жинағы. 2 том. Астана, 2013
- [2] Смағұл Садуақасұлы. Шығармалар жинағы. 3 том. Астана, 2013
- [3] Смағұл Садуақасов. 5 лет Казахстана (1920-1925). Юбилейный сборник. Кзыл-Орда, 1925

REFERENCES

- [1] Смағұл Садуақасұлы. Шығармалар жинағы. 2 том. Астана, 2013
- [2] Смағұл Садуақасұлы. Шығармалар жинағы. 3 том. Астана, 2013
- [3] Smagul Saduakasov. 5 let Kazahstana (1920-1925). Jubilejnij sbornik. Kzyl-Orda, 1925

А.Н. Догалов, Н.С. Досмағанбетов, Б.О. Қайранбеков

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СМАГУЛА САДВАКАСОВА ПО РАЗВИТИЮ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Аннотация. В статье освещены основные экономические идеи выдающегося государственного, политического деятеля и истинного патриота казахского народа в 20-30-ые годы XX века Смагула Садуақасова. Результаты анализа научных и публицистических трудов, практической организаторской деятельности в области просвещения и образования молодой советской республики свидетельствуют об его огромном вкладе в развитие экономической мысли Казахстана.

Ключевые слова: образование, наука, техническое развитие, материальная заинтересованность.

Сведения об авторах:

Догалов Амангелді Нәжмиденұлы, э.ғ.к., Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ-ің «Экономкалық теория және монополияға қарсы реттеу» кафедрасының доценті

Досмағанбетов Нұрлан Серікұлы, магистр, Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ-ің «Экономкалық теория және монополияға қарсы реттеу» кафедрасының аға оқытушысы.

Қайранбеков Бауржан Окташұлы, э.ғ.к., Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ-ің «Есеп, аудит және талдау» кафедрасының доценті